

Mioara AVRAM

CORECTITUDINE DE LIMBĂ ȘI CORECTITUDINE DE GÎNDIRE

1. În copilăria mea m-au amuzat două ingenioase întrebări-capcană cu privire la corectitudinea unor enunțuri:

Are o pană de vulpe la sau pe pălărie?

Șapte ori opt face sau fac cincizeci și opt?

Intrucât accentul părea pus pe exprimare, prin „grila” cu opțiuni referitoare la prepoziție în primul enunț și la forma verbului în cel de-al doilea, aproape toți cei întrebați se grăbeau să-și demonstreze simțul limbii și cunoștințele gramaticale despre întrebuițarea prepozițiilor și despre acordul predicatului, ignorând viciile de conținut a căror corectare necesita cunoștințe de zoologie (vulpea nu are pene), respectiv de aritmetică ($7 \times 8 = 56$). Enunțurile, corectate doar gramatical, *Are o pană de vulpe la pălărie* și *Șapte ori opt fac cincizeci și opt* sînt bune exemple de situații în care corectitudinea exprimării, formală, nu coincide cu o corectitudine de conținut, a gândirii, deci nu se realizează corectitudinea integrală a enunțurilor în cauză.

De cele mai multe ori greșelile de exprimare la nivel sintactic și lexical sînt în același timp greșeli de gândire, în speță de logică. Anacolurile denotă o gândire incoerentă, dezacordurile reflectă neidentificarea relației dintre acțiune și autorul ei sau dintre o însușire și purtătorul ei, iar pleonasmul, contradicțiile în adaos, confuziile paronimice și improprietățile semantice de orice fel denotă necunoașterea exactă a noțiunilor denumite de cuvintele im-

plicate. În aceeași situație de coincidență a incorectitudinii de exprimare cu cea de gândire sînt și unele greșeli din domeniul morfologiei, cum ar fi folosirea comparației la adjective ca *etern* (și sinonimele *peren*, *veșnic*) sau *permanent*. Sărăcia și caracterul confuz al gândirii se trădează cu deosebire în încercările de exprimare mai pretențioasă, cu enunțuri lungi și complicate (propoziții dezvoltate cu construcții gerunziale sau cu intercalări; fraze ample) și cu anumite raporturi care solicită mai mult logica: opoziția și concesiia, concluzia/consecința; folosirea fără rost a lui *deci* la începutul unor enunțuri care nu conțin concluzia unor enunțuri anterioare este o greșeală de limbă și de gândire.

Există însă și enunțuri în care sub o aparentă corectitudine gramaticală se ascunde o eroare de gândire. Cunoscutul enunț glumeț, folosit ca prototip de false echivalențe, *Cei patru evangheliști sînt trei: Luca și Matei* are o structură sintactică ireproșabilă: subiect (+ atribut), predicat nominal cu verbul copulativ acordat cu subiectul și o apozitie explicativă, dar defectul lui constă în echivalarea explicită a lui *patru* cu *trei* și apoi implicită, în enumerarea din apozitie, cu *doi*. (În varianta cu adaosul *Ioan e unul dintre ei* confuzia sporește.) De aceeași natură sînt, în coordonare, enumerările, opozițiile și disjuncțiile ai căror termeni denumesc noțiuni cu sfere interferente: *bărbați și șoferi, frumoase sau blonde, elevi și sportivi*; pentru evitarea unor asemenea greșeli, în cazul exemplurilor date sînt suficiente observațiile empirice, cunoștințele vorbitorului obișnuit, dar alții sînt necesare cunoștințe de natură culturală, de exemplu pentru evitarea coordonării unor termeni ca acela din secvențele *belgieni* sau *flamanzi, greci și atenieni, prozator și romancier, mamifere și carnivore*. Lipsa cunoștințelor de acest fel se reflectă, printre altele, în construcții predicative care atribuie subiectelor un statut sau însușiri improprii: de exemplu, *Balena este un pește* sau *Liliacul este o pasăre*.

2. Îmi amintesc, tot din copilărie, de un instructiv joc de societate numit „Zboară, zboară” după predicatul începător de propoziție căruia i se propuneau, pe rînd, diverse subiecte, compatibile (de exemplu, *rîndunica*) și incompatibile (de exemplu, *elefantul*), participanții trebuind să acționeze diferit în cele două situații. Jocul își dovedea valențele instructive și prin controversele provocate de propunerile de subiecte-agenți cu comportament atipic din punctul de vedere al capacității de a zbura (de exemplu, nume generice ca *pasăre* sau *pește*, care nu iau în considerare existența excepțională a unor păsări nezburătoare și a unor pești zburători), cu această capacitate limitată la anumite împrejurări (*hîrtia*, *frunza*) sau atribuită doar în ficțiuni (*cai înaripați*, *covorul zburător*), precum și de propunerea unor subiecte compatibile numai cu sensul figurat al verbului *a zbura* (de exemplu, *gîndul*). Observațiile empirice prilejuite de cazurile discutabile apărute în situația de joc oferă concluzii general valabile pentru unele precauții necesare în aprecierea corectitudinii integrale a unui enunț. În ce privește strict conținutul lui, trebuie făcute deosebiri între corectitudine și adevăr, între realitate și ficțiune (inclusiv absurd intenționat), între obiectiv și subiectiv și trebuie evitate generalizările superficiale, care nu țin seama de excepții și de nuanțe. În ce privește corectitudinea lingvistică raportată la conținutul exprimat, trebuie să se aibă în vedere posibilitățile mai mari sau mai mici de care dispun limba și gîndirea. Pe de o parte, datorită sinonimiei (lexicale și gramaticale) limba poate exprima în feluri diferite același conținut. Pe de altă parte, datorită omonimiei și polisemiei (de asemenea, lexicale și gramaticale) limba poate exprima în același fel conținuturi diferite, ceea ce poate crea ambiguități de diverse grade.

Unele enunțuri clare în forma lor orală devin ambigue în scris și invers, din cauza dispariției, la transpunerea

dintr-o formă în alta, a unor mijloace specifice fiecăreia dintre aceste forme: accentul sintactic și intonația, respectiv punctuația și alte elemente grafice, ca variația corpului de literă, inițiala majusculă/minusculă sau sublinierile. Altfel spus, enunțuri clare pentru cel care le formulează (emittor) pot fi ambigue pentru cel care le receptează (receptor), ajungîndu-se chiar la înțelegerea greșită în cazul unor lecturi neconforme cu intenția celui care a scris textul. Enunțurile formulate ambiguu, care permit deci două sau mai multe interpretări, nu sînt neapărat incorecte, dar, pentru asigurarea unei bune comunicări, redactarea unui text care urmează să fie citit de altcineva trebuie să prevină, pe cît posibil, altă decodare decît cea gîndită de emittor; clarificarea textului se poate realiza prin topică, prin adăugarea unor cuvinte de precizare, prin înlocuiri sinonimice (inclusiv contrageri sau dezvoltări sintactice), printr-un context explicit, printr-o punctuație mai bogată etc.

Dezambiguizarea are însă limite inevitabile, care țin de structura limbii și de competența lingvistică a interlocutorului. Se pot produce blocaje, de pildă, cînd se folosesc cuvinte cu sens figurat care sînt receptate greșit în sens propriu sau expresii care sînt receptate *ad litteram*, ca îmbinări libere, cum a înțeles Păcală expresia *a trage ușa* (la îndemnul „Trage ușa după tine!” el a scos ușa din țîțni și a plecat cu ea).

3. Dorința de claritate absolută prin formulări lipsite de echivoc poate intra în conflict cu regulile limbii, exagerarea corectitudinii de gîndire ducînd la incorectitudinea exprimării sau la blamarea nejustificată a unor exprimări corecte.

Pentru prima situație exemplele clasice sînt enunțurile cu negație expletivă – nu numai inutilă, ci și derutantă – în construcții negative de felul lor: *L-a oprit* (sau *l-a interzis*) *să nu mai bea*, *S-a abținut să nu protesteze*, *Nu se simte bine fără să nu mintă* etc. Nimeni nu susține ex-

plicit că nu ar fi corecte construcțiile recomandate ca normă – *L-a oprit / l-a interzis să mai bea, S-a abținut să protesteze, Nu se simte bine fără să mintă* etc. –, dar adăugarea, în practică, de către unii vorbitori, a negației buclucașe atestă faptul că absența acesteia este simțită de ei ca un obstacol pentru înțelegerea caracterului negativ al verbelor subordonate unor regenți negativi (în conținut sau/și în formă); vorbitorii care adaugă, din exces de zel logic, asemenea negații nu observă că prin aceasta anulează negația, întrucât două negații echivalează cu o afirmație.

Cea de a doua situație poate fi ilustrată cu luări de poziție explicite împotriva unor construcții tradiționale care par să contrazică logica ideală. Relativ numeroși căutători de noduri în papură agită false probleme de cultivare a limbii, pronunțându-se împotriva unor construcții firești în limba română ca: *a-și pune pălăria în cap* și *a pune ceva în cui* sau împotriva superlativului popular cu *tare* (~ *bun*, ~ *frumos* și chiar – numai aparent oximoronic – *tare moale*).

Condamnarea fățișă a unor construcții considerate neconforme cu logica este însoțită de înlocuirea lor – în propuneri teoretice și, mai ales, în practica limbii – cu altele, menite să înlăture echivocul imaginar. Fortînd exprimarea să se conformeze pe deplin unui ideal de gândire clară, aceste exagerări nu țin seama de specificul limbii (care suportă polisemia și diverse excepții); ele se manifestă în unele inovații din limba actuală, cu statut diferit de la una la alta și chiar de la un context la altul sub raportul corectitudinii. În folosirea prepozițiilor se constată o tendință puternică de înlocuire a unor prepoziții polisemantice ca *de* cu altele mai specializate: *cu* (*un pahar cu apă, o cutie cu bomboane*), *din* (*ciorapi din lână, înghețată din fructe*), *pentru* (*ciocan pentru lipit, detergent pentru vase*); între construcțiile atributive de acest tip cele cu *din* „de” sînt total respinse de normă, în timp

ce unele construcții cu prepozițiile *cu* „de” și *pentru* „de” sînt tolerate (*un pahar cu apă*, nu însă și *un pachet cu biscuiți; detergent pentru vase*, nu însă și *mașină pentru spălat, cerere pentru ajutor*). În domeniul acordului se produc de asemenea inovații născute din dorința de precizare a relației respective: acordul în număr (și gen) al atributului adjectival cu un termen determinat multiplu se face, conform tradiției, prin atracție cu termenul imediat învecinat și pînă azi acest acord parțial este singurul posibil la orice atribut adjectival antepus (*frumoasa înfățișare și purtare, acest loc și timp*) și la unele postpuse, cum sînt cele exprimate prin adjective pronominale posesive (*cartea și caietul meu*), dar în limba actuală, mai ales în anumite stiluri funcționale pentru care precizia este esențială, se răspîndește din ce în ce mai mult și se admite acordul la plural (*radioul și televiziunea publice, spectacolul și petrecerea organizate*: nu s-a ajuns însă la înlocuirea acordului prin atracție și în *limba și literatura româna* sau în *critica și istoria literară*), inovația asemănătoare de acord la plural al articolului posesiv după un termen determinat multiplu (*inteligența și vasta cultură ale lui X*) este însă respinsă de normele gramaticale, în ciuda corectitudinii logice.

4. În concluzie: deși sînt strîns legate între ele, limba și gîndirea sînt realități diferite, iar deosebirile dintre ele pot fi constatate și în planul corectitudinii. Nu întotdeauna corectitudinea de exprimare și cea de gîndire coincid, pentru că fiecare limbă are particularitățile ei și chiar o „logică” proprie, ceea ce explică existența deosebirilor de ordin semantic și sintactic dintre limbile lumii. Celebra formulă a clasicului francez N. Boileau *Ce que l'on conçoit bien s'énonce clairement* („Ceea ce este bine conceput se enunță clar”), parafrazată în *Cine gîndește bine vorbește bine*, are o valabilitate generală, dar comportă anumite excepții și nuanțări.